

ЕМПАТИЯ И ЛИЧНОСТЕН ПРОФИЛ НА СПЕЦИАЛИСТА В ПОМАГАЩИТЕ ПРОФЕСИИ

НЕЛИ БОЯДЖИЕВА

*Катедра „Социална педагогика и социално дело“
Софийски университет „Св. Кл. Охридски“, България*

Нели Бояджиева. ЕМПАТИЯ И ЛИЧНОСТЕН ПРОФИЛ НА СПЕЦИАЛИСТА В ПОМАГАЩИТЕ ПРОФЕСИИ. В студията се описва същността и някои теоретични аспекти на емпатията. Представят се особеностите ѝ като професионално-личностно качество, необходимо за практическото осъществяване на помагачия процес и особено на социално-педагогическата работа. Специален акцент е отделен на достиженията на хуманистичния подход в консултативната психология и педагогика и особено на центрирания към клиента личностно ориентиран подход на К. Роджърс. На емпирично равнище са изложени резултати от изследване на студенти от помагачи професии, практикуващи и участници в проектни дейности. Съпоставени са резултати от диагностика на личностния профил и равнището на емпатични тенденции на специалиста в помагачите професии.

Nelly Boiadjieva. Department of Social Education and Social Work, Sofia University “St. Kliment Ohridski”, Bulgaria. EMPATHY AND PERSONAL PROFILE OF SPECIALISTS IN HELPING PROFESSIONS. Some theoretical aspects of the empathy as professional personal feature necessary for realizing the helping process, especially for the social-pedagogical work, counseling and consulting, are viewed. There is special stress on results of humanistic psychology and pedagogy and particularly client-centered approach of C. Rogers about the place and role of empathy in counseling and therapeutic process. On the empirical level the results of survey of students in helping professions and practicing project social workers are commented. They are compared with diagnostic personal profile and attitudes necessary and compulsory for effective counseling.

Keywords: empathy, personal profile, helping professions, helping process, socio-pedagogical work, humanistic psychology and pedagogy, client-centered approach, students, social workers

СЪЩНОСТ И ОСОБЕНОСТИ НА ЕМПАТИЯТА

Терминът емпатия е въведен от бащата на експерименталната психология Е.Б. Титчанър (1867–1927) за означаване на единното емоционално преживяване, „сливането“ на емоциите на две взаимодействащи си страни (Psihologia, 1999). Думата емпатия произлиза от английски език и означава „съчувствие“, „съпреживяване“, нагласа да се поставиш на мястото на другия, да „влезеш в кожата му“, да чувстваш това, което той чувства. В психологически смисъл тя се определя като „емоционалната отзивчивост, чувствителност към преживяванията на други хора, приобщаване към техния емоционален живот, разбиране и споделяне на психическите им състояния и преживявания“ (Desev, 2010: 153–154). Тази трактовка акцентира върху изразената емоционална окраска на емпатията, независимо от подразбиращата се когнитивна основа.

В по-широк смисъл емпатията се описва като цялостна емоционално-когнитивна система в няколко плана – в емоционален като съпреживяване, в когнитивен план като разбиране, осмисляне и оценка на преживяването и в поведенчески план като действителен компонент и съучастие. Посочва се, че „като чувство на близост емпатията е в обратно-пропорционална зависимост от социалната дистанция между хората“ (Desev: 154). Тя предполага проникване във вътрешния свят на човека, разбиране със съпреживяване на неговите възприятия, преживявания, мисли и чувства. М. Шелер У. Макдаугъл разглеждат емпатията като основа на всички положителни социални взаимоотношения (Encyclopedia, 1998: 290), от което може да се изведе и хуманно-личностната ѝ насоченост.

В психологията се различават два вида емпатия – съпреживяване (изживяване на същите чувства, които изпитва другият) и съчувствие (преживяване на близки, но по-различни чувства). Емпатията се отличава с пасивно-съзерцателно отношение към преживяванията на другия – съпреживяване или съчувствие, но без активна намеса за промяна чрез действия. С това тя се отличава съществено от логически близкия до нея феномен като емоционалната идентификация (Psihologiceskii slovar, 1983: 413). Елементарното или рефлекторното равнище на емпатия се различава от по-сложното равнище, което е емоционално-когнитивната система. Тя е глобална личностна черта и трайна характеристика на човешкото поведение (Desev, 2010: 154). Тя е основа на сложните процеси на идентификация и психологическо разбиране на другите (Silami, 1996: 90).

При емпатията, за разлика от симпатията, субектът се поставя на мястото на другия, за да почувства какво е усещането действително да бъдеш на негово място или да се слееш с него. Симпатията е свързана само с положителното емоционално-оценъчно отношение и предразположеност към някого, без да е необходимо да е налице нагласа да се поставяш на неговото място.

Тя е детерминирана от свойствата на обекта, но и от особеностите на субекта и интертипните им отношения. Нейната поява зависи не само от индивидуалния вкус, ценностните ориентации и нагласите, но и от такива ситуативни фактори като настроение, обстановка, мотивация, конкретни очаквания и т.н. Разликата се състои в степента на осъзнатост, насочеността и липсата на „сливане“. Като психическо отношение симпатията е неосъзната или недостатъчно осъзната подбуда за общуване или влечение (Desev, 2010: 52). Противоположна на симпатията е антипатията, свързана с емоционално отблъскване или несъвместимост, която стига до враждебност, отдръпване или отблъскване в междуличностното възприятие, затрудняващо общуването.

В рамките по-широка дефиниция се посочват различни определения, всяко от които има различни аспекти (Enciklopedia, 1998: 290–291). В специфичен клинично-психологически аспект терминът се дефинира от Чарлз Труакс като интелектуално разбиране и положителна нагласа на терапевта към клиента, споделяне на чувствата му, леснота и ефективност на комуникацията (Stotland, 1989: 290). Розалин Даймънд подчертава когнитивните страни за подпомагане на комуникацията като фокусира върху способността на човека да разбира интелектуално вътрешния опит на другия (Dymond, 1947). Значението на когнитивната емпатия вероятно подпомага комуникацията и тя се изследва като междуличностно разбиране (Dunnette, 1990). Трети подход определя емпатията като преживяване на дадена емоция от страна на изпитвания, защото вижда и чувства, че другият изпитва тази емоция. Това се разглежда като съпреживяване и афективно общуване на основата на това емоционално съпреживяване. Директното споделяне на чувствата между родителя и малкото дете се разглежда като ключова стъпка в процеса на съзряването.

Емпатията се свързва и с интуицията на първично равнище като при връзката между майка и бебе (Silami, 1996: 89). Неосъзнатата преработка на информацията – интуицията, се разглежда като основа на емпатията, когато липсва вербализация или когато тя не се осъществява веднага (Bottcher, 1989: 132). Тогава субектът постепенно, стъпка по стъпка, овладява поднасяното му психично съдържание. Партньорите могат да осъществят комуникационния процес по такъв начин, че в еднаква степен да разменят емоционално-експресивна и перцептивно-когнитивна информация. Доказано е, че взаимната емпатия има особено голямо значение при някои видове общуване – най-вече при интимното и при терапевтичното взаимодействие в процеса при консултирането, в педагогическото общуване и др. (Rechnik po psihologia, 1989: 132).

Философите и социалните теоретици отдавна са приели, че изпитването на емпатия води до по-голямо оказване на помощ и до проява на алтруизъм. Това взаимоотношение се демонстрира емпирично, когато емпатията се индуцира чрез инструкции. Изследванията на Е. Стотланд и колегите му показват, че когато се мери като индивидуална характеристика, изпитването на емпатия

също води до алтруизъм, особено там където оказването на помощ е лесно. Те откриват обаче, че в ситуациите, когато помощта за страдащ друг човек е трудна и дори невъзможна, изпитващият субект може да се опита да избегне неприятното чувство или физически, или психологически като се „замрази“ (Enciklopedia po psihologia, 1998: 290). Това изглежда действа като предпазен механизъм, който помага на субекта да съхрани своя емоционален баланс и да се справи с морална дилема. Независимо кой подход за емпатията е приет, самоотчетите показват по-високи резултати при жените, отколкото при мъжете (Ibid, 291). Някои изследователи проучват как се чувстват децата, когато друг човек преживява различни емоции и регистрират, че момичетата показват по-силна емпатия (Feshbach, 1989).

В 80-те години на XX век Х. Гарднър разработва теорията за множеството интелигентности, в която въвежда първоначално осем вида такава. Той ги илюстрира чрез конкретни личности, които се извяват в различни професии – музикална /цигулар/, телесно-кинестетична /бейзболист/, логико-математическа /учен/, лингвистична /поет/, пространствена /мореплавател/, междуличностна /педагог/, вътрешноличностна /писател/, натуралистична /биолог/ и накрая хипотетично нова идентифицирана екзистенциална „духовна интелигентност“ /философ, теолог/. Тя е с проблематична природа на съставящите я „феноменологични и афективни състояния“ (Gardnar, 2014: 35).

Емпатията не се назовава, но може да се разглежда като компонент на междуличностната /интерперсонална/ интелигентност. Този вид интелигентност се изразява в умение за създаване и поддържане на интеракции с другите, за справяне с конфликтни ситуации и кореспондира с черти като екстравертност и откритост, способност за съчувствие и оказване на емоционална подкрепа. Гарднър подчертава, че междуличностната интелигентност се гради в сърцевината да забелязваш различията у другите – настроението, темперамента, мотивацията, намеренията им. „Колкото по-силно е развита, тази интелигентност включва уменията да разбираш подбудите и желанията на другите, дори когато са скрити. Това умение се проявява във висока степен у духовните и политическите водачи, продавачите, търговците, учителите, терапевтите и родителите“ (Gardnar, 2014: 28).

Вътрешноличностната интелигентност е „познанието за вътрешния облик на човек: достъпа до собствения емоционален живот, диапазона от чувства, способността тези чувства да се разграничават едно от друго и накрая да се назоват, да се изведат като средство за разбиране и ръководене на поведението на човека“ (Gardnar, 2014: 29–30). Заключение е, че междуличностната интелигентност дава възможност на индивида да разбира другите хора и да работи с тях, а вътрешноличностната – да разбира самия себе си и да работи със себе си. Чувството на индивида към себе си е амалгама от двете интелигентности и „една от най-възхитителните човешки инвенции“ според Х. Гарднър.

Тази амалгама се отнася в пълна степен към реализацията на помагачия специалист.

Емпатията се разглежда подчертано и като елемент на емоционалната и новата социална интелигентност в съчетание със самосъзнанието, уменията за самоконтрол, мотивацията и социалните умения (Golman, 2000). Тя се изразява като умение и нагласа за вникване в чувствата на другите, за заемане тяхната позиция и уважение към различната гледна точка. Д. Голман говори за инстинкт за алтруизъм като го свързва с емпатията и посочва, че тя е най-силна, когато сме напълно фокусирани върху другия, а по този начин се изгражда емоционалната връзка между нас (Golman, 2010: 73-74). Други автори я разглеждат като следствие от емоционалната грамотност, компетентност и култура на индивида (Uilks, 1998). В определена комбинация с други личностни характеристики емоционалната интелигентност участва като елемент на социалната интелигентност като социални умения за синхронизация и настройка, социална интуиция, емпатична загриженост и импулс за състрадание (Golman, 2010: 425). Чертите на социалната интелигентност се вписват в модела на емоционална интелигентност като самопознание чрез характеристиките на социалното съзнание – първична емпатия, емпатична акуратност, емпатично изслушване и социално познание (Golman, 2010:422). Такива „непознавателни“ способности като първична емпатия и синхронизация ни свързват с другите хора и са основа за междуличностното възприемане и взаимодействие.

В психологията се търси разкриване на феноменологията и възможностите за измерване на т.нар. емоционално мислене (Salovey, Bracket & Mayer, 2004). Разработват се тестове и се въвежда термин емоционален коефициент (Caruso, 1999). Емоционалното мислене се определя като способност за „потъване“ в емоциите – в своите собствени и на другите, за разбиране и извършване на съответни на тях действия. Предлагат се методи за диагностика на емоционалната интелигентност. Извежда се и нейният коефициент с подскали за измерване на умствените способности в съчетание с личностните аспекти.

Описва се развитието на емоционалната интелигентност, която зависи не само от наследствени, но и от социални фактори, образование, възпитание и културни условия, т.нар. „ненаследствена памет“. От нея на свой ред зависи и тя има много силно влияние върху развитието на човека в социален, професионален и личностен план. Това е насочено към възпитание на умения за адекватна оценка на ситуацията, самооценка и самоуважение, умения за асертивно поведение, емоционална адаптивност, разпознаване емоциите на другите, самоуправление на стреса, умение за междуличностно общуване, умение за признаване на реалността, автмотивация, емпатия и съпреживяване.

Притежаването на емоционална интелигентност на работното място, особено там, където трябва да се ръководят хора, вече не е достатъчно условие за

успех. Емоционалната интелигентност е водещо качество сред ръководителите и мениджърите в организациите, а това се отнася и до училището и социалните институции. За да успяват работещите в тях, трябва да са наясно със себе си, своите личностни качества, да имат реалистична самооценка за себе си и самоконтрол, да бъдат мотивирани, за да могат да мотивират останалите, да притежават емпатия и да владеят умения да я изразяват чрез предразполагане, изслушване, стимулиране и загриженост. Това кореспондира с висока емоционална интелигентност, свързана с осъзнаване, приемане и вътрешен интегритет на собствените чувства и тези на другите хора.

ЕМПАТИЯТА В КОНСУЛТАТИВНАТА ПСИХОЛОГИЯ И ПЕДАГОГИКАТА

Високата емоционална интелигентност е сред най-важните изисквания за психологическата терапия и консултация (Stoeva, T., 2003:186). Централно място в нея има емпатията и емпатичното общуване между помагащите специалисти и клиентите. Изследванията в консултативната и клиничната психология отбелязват недвусмислено ролята на емпатията в терапевтичното и консултативното взаимодействие, независимо аспекта. Емпатичното взаимодействие се дефинира широко, но с фокус върху интелектуалното разбиране и положителната нагласа на терапевта към клиента, което осигурява лекота и ефективност на комуникацията. Критиките към такова разбиране са, че не става ясно кой аспект лежи в основата или в сърцевината ѝ и кои аспекти са производни. То отговаря на представите в хуманистичния подход, който безспорно е съществен и необходим за помагачия процес. Представителите му в психологията и педагогиката като К. Роджърс акцентират върху ролята на емпатията в помагачия процес и при консултирането (Rodjars, 2015). Съдействието, съчастието и сътрудничеството на основата на разбирането на клиента се обосновават в различни школи по света и у нас.

Понятието емпатия се разисква подчертано в клиничната и социалната психология, защото като вид отражение тя е незаменяема при овладяването на по-сложни взаимовръзки (Boettcher, 1989: 132). Трайният резултат от успешната емпатия дори лечебно въздействие. Затова в повечето направления на консултирането и терапията (особено при разговорната психотерапия) се срещат изследвания и съществени препоръки относно емпатията. Психоналитици като например Х. Кохут (1975) изтъкват моментите на „познание на другия чрез нарцистичен пълнеж“, „саморазширяване“ на субекта, при което той включва в себе си другия. Клиентът достига в този процес до своето „Аз“ и получава психична „храна“ чрез разбирането, обясняването и приемането на неговата личност от консултиращия (Rechnik po psihologia, 1989: 131).

Представителите на центрирания към клиента подход в консултирането и разговорната терапия като К. Роджърс (1960), Р. Тауш (1968), Дж. Хелм (1978), подчертават, че субектът мислено се вживява в другия чрез активно, точно, освободено от егоцентричност и оценка, възприятие и това се изразява чрез незабавно и разбираемо вербализиране. За консултирания предметът на емпатията е „вътрешният свят на другия“, най-вече „чувствата и личностният емоционален компонент от възприемането на света и нагласите“. Емпатията е толкова по-успешна, колкото повече получаваното разбиране подтиква клиента към споделяне на резултатите от себеизразяването. Според психоаналитиците изграждането на способност за емпатия изисква контролиран самоанализ, който отстранява „блокиращото, неемпатично възприемане“. Представителите на центрираната към клиента разговорна терапия се опитват чрез тренинги да усъвършенстват вербализацията (Rechnik po psihologia, 1989: 132).

Емпатията се описва и като професионално значимо качество на учителя в педагогическата психология и се извежда като елемент в професиограмата му наред с педагогическата общителност, наблюдателност и др. Български автори в областта на психологията и педагогиката проучват различни аспекти на емпатията – педевтологията и психологията (Ivanov, 2004), в теорията на възпитанието и дори в методиката на чуждоезиковото обучение. Те утвърждават емпатията в педагогическата практика и като неотменима характеристика и професионално значимо качество за учителя (Jekova, 1989), като основа за възпитание на алтруизъм (Chavdarova-Kostova, 2012: 22–28), средство във възпитателното взаимодействие при хуманното личностно педагогическо общуване (Dimitrova, 2009: 96). Отбелязва се и това, че емпатията е изключително необходима за професионалните сфери, в които се работи пряко с хора, в т.ч. нуждаещи се от помощ.

В множество изследвания от дисертационен тип в педагогиката и психологията в Русия се проучва формирането на емпатия при обучението на студенти (Ahriamkina, 2003) и на емпатическата им култура в педагогическите специалности (Romanova, 1999). Търсят се подходи за развиване на педагогически нагласи у учителя за емпатия при взаимодействието с учениците (Mozgovaia, 1999). Самото формиране на емпатия се разглежда като средство за хуманизация в подготовката на педагози и психолози и помагачи специалисти (Vedenova, 2001). Проучва се развитието на емпатичните способности на педагозите, които работят с надарени деца (Icalovskaia, 1999). Формирането на емпатия у учениците се разглежда и като средство за ориентиране към образованието и помагачите професии (Mihalcenko, 1989). Проучват се педагогическите условия за развитие на емпатията като професионално значимо качество на предучилищните педагози в процеса на повишаване на квалификацията им (Salaikova, 1999) и като професионална характеристика в дейността на психолога в предучилищния етап (Tzvetkova, 1997).

Значимостта на емпатията в подготовката, обучението и квалификацията на помагащите специалисти като педагогически, психологически и социални консултанти се среща в изследвания и у нас. Представят се възможностите на „емпатичната лаборатория“ за развиване на професионална рефлексия на психотерапевти (Georgieva & Vavro, 2008). Предлага се програма за обучение на професионални умения на студенти чрез методиката на К. Роджърс. В нея се акцентира върху трите базови насоки за въздействие в центрирания към личността подход: конгруентност, безусловно положително отношение и емпатия. В методиката на тази „лаборатория“ се разкрива как една реакция може да предизвика различни емпатични отклици, а в самия процес на обучение се включва наблюдение на видеозаписи на терапевтични сесии на самия Роджърс.

Емпатията се разглежда като част от необходимите личностни качества и умения, които трябва да притежава професионалният консултант наред с други важни качества като искреност, отговорно отношение, доверие в себе си, умения за общуване и за преодоляване съпротивата на клиента (Ilieva, Atanasova, & Geraskov, 2000). Емпатията се дефинира и като едно от основните качества в модела за личността на ефективния консултант наред с автентичност, сила на личностната идентичност, семорефлексия, личностна отговорност, задълбоченост на отношенията, толерантност към неопределеност и откритост на собствения опит (Kocunas, 1999). Този модел е ориентир при подбора на специалисти и е в програмата за тяхната подготовка, квалификация и професионално усъвършенстване. Емпатията се разглежда като личностна диспозиция на консултанта, която помага за постигане на ефекта на „сливане“ с клиента. Отбелязва се обаче, че доколкото емпатията не е „прост навик“, остава неясен въпросът с обучението (Kocunas, 1999: 31).

Преобладаващите изследвания са на базата на хуманистичната парадигма и психолого-педагогическите школи и практики на консултирането. Основни представители на това направление, които оказват изключително влияние върху развиването на консултирането в социалната, педагогическа и психологическа практика, са К. Роджърс, Р. Мей, А. Маслоу и др. К. Роджърс изказва категоричното си твърдение, че само чрез емпатията може за се познае феноменалното поле на друг организъм. А това е особено важно, защото поведението, според него не е функция на окръжаващата среда и външните стимули, а на това поле. Той ѝ отрежда специално място във връзка с ръста и самореализацията на личността, във възгледите за което е близо до тези на К. Юнг, Алф. Адлер, А. Маслоу и К. Хорни. Емпатията като средство за междуличностно разбиране, мотивацията, морала и удовлетвореността от работата на определени категории професии, се изследват и в организационната психология (Dunnette, 1990).

Л. Берковиц, посветил цялостни системни изследвания на агресивността, е един от първите, които се интересуват от просоциалното поведение. Той стига до извода, че при определени обстоятелства хората могат да се трудят упорито за другите даже ако те самите не получават никакво възнаграждение. В продължение на много години изследванията му имат за цел да разберат кога и защо хората помагат на тези, които се нуждаят от помощ. У нас има публикации, изследващи същността на помагачия процес и просоциалното поведение, в които емпатията се разглежда като характеристика на този тип поведение. (Todorova, 1999; Karagyaurova, 2010).

Емпатията се изучава най-цялостно от К. Роджърс в консултативната психология и терапия (Nelson-Djouns, 2000: 54-55). Той използва няколко близки по значение понятия: точна емпатия, емпатично разбиране, емпатичен начин на съществуване, емпатична позиция, емпатично отношение. „Усещането на вътрешния свят на клиента като че ли той е вашият собствен свят, но при запазването на качеството „като че ли“ – това е емпатия“ (Rogers, 1957: 99). Според него могат да се отделят различни аспекта на емпатичния начин на съществуване в процеса на консултиране. Консултантът може да „обуе обувките“ и „да се промъкне под кожата“ на клиентите си, за да разбере по-добре техния емоционален свят. Затова помагачите специалисти трябва да бъдат чувствителни към потока от преживявания, които възникват както у клиентите, така и у тях самите, във всеки конкретен момент на консултативния процес. Те трябва да са в състояние да схващат и да различават нюансите, които може да почувстват клиентите, да проявяват такт, чувствителност и да показват разбирането си. Те следва да им предават и своето възприятие за личностен смисъл. Роджърс подчертава и изискването да се съобщава на клиентите за стремежа на консултанта да разбере, почувства техния вътрешен свят. Като той често проверява точността на възприятието и показва готовност за съобразяване със забележките и внасяне на поправки в картината. Емпатичното отношение помага за създаването на такъв емоционален климат, в който клиентите могат да помагат на консултантите си да ги разбират по-точно като по този начин се поддържа и развива междуличностната перцепция.

Емпатичният процес има място при груповата (групи за срещи) и при индивидуалната работа с клиенти. За обозначаване на този вид взаимодействие се използва и терминът „фасилитиране“. Този, който го извършва е фасилитатор, а не консултант, за да се отбележи, че той съпровожда процеса и подпомага самопознанието на клиента. В подобни случаи не се прави интерпретация, а целта е постепенно да се разбере и да се усети какво изпитва и иска да каже клиентът. Още на първия етап от процеса на консултиране с въвеждащата част е необходимо да се установи емпатичното отношение и да се предположи клиентът. Това е основанието, за да се стигне до двустранното му определяне на основата и с помощта на емпатичното разбиране

и вникване. Необходимо е клиентът да потвърди, че думите на консултанта отговарят и отразяват това, което той действително мисли и чувства. Обичайно следва пауза, по време на която клиентът получава емпатичното разбиране в пълна степен. С това е свързано и професионалното умение за вникване в мълчанието, което е изключително важно в консултирането и психотерапията. Често в такива моменти клиентите се докосват до нещо много по-дълбоко или достигат до своя „инсайт“ на базата на емпатичното отношение и позиция на консултанта.

В центрирания към клиента подход се изисква да са налице три условия в отношението на консултанта и неговата диспозиция към клиента в помагачия процес: конгруентност, безусловно позитивно отношение и емпатия. Всяко едно от тези условия може да влияе върху емпатията на клиента (Nelson-Djouns, 2000: 56). Двамата участници в терапевтичния процес се намират в специфичните условия на терапевтично взаимодействие, основано на емпатическото отношение: „Колкото по-голяма емпатия изпитат клиентите по отношение на самите себе си, толкова е по-голяма вероятността да изпитат емпатия и към консултантите и другите хора и да показват тази емпатия, като подобряват по такъв начин качеството на взаимоотношение с околните“ (Nelson-Djouns, 2000: 57). Емпатичното взаимодействие помага за превръщането на клиентите в ефективни агенти, които работят със себе си и за своето развитие. Ако не са налице посочените по-горе условия, консултантите увеличават недостига на емпатия, която клиентите изпитват към себе си и другите. Консултантите центрирани към личността могат съществено да помогнат на своите клиенти да израстват и в индивидуален и личностен план. Тази позиция защитава К. Роджърс като разглежда психотерапията като процес на формиране на човека. Така той свързва психотерапията и възпитанието, психологията и педагогиката и утвърждава хуманистичния подход чрез емпатичното взаимодействие в помагачия процес.

ПРОУЧВАНЕ НА ЕМПАТИЙНИТЕ ТЕНДЕНЦИИ ПРИ ПОМАГАЩИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ

В проучването се тръгва от предположението, че при професиите тип „човек-човек“ и особено тези от тях, които са насочени към оказване на помощ и подкрепа на нуждаещите се (социални педагози, психолози и социални работници), се очаква повишено равнище на емпатия, свързана с просоциални нагласи в поведението, което е показател и за висока емоционална и социална интелигентност и вероятна алтруистична насоченост. Липсата или ниското равнище на емпатия, не предполага насочване към помагачи професии и може да се очаква, че корелира с липса на мотивация за взаимодействие с другите за тяхната подкрепа, съпровождане и съветване. Допуска се, че из-

борът на образование и подготовка за професия от помагач тип, предполага наличие на по-високо равнище на емпатичност.

На базата на целенасочени системни наблюдения на преподавателската работа в продължение на няколко десетилетия и различен тип срезови изследвания, може да се оформи предположение, че избора на помагачи професии е продиктуван от вътрешна мотивация и нагласа за оказване на помощ. Тя произтича от дълбоки базисни личностни характеристики, коренящи се в човешката индивидуалност. В психологията има и обяснителна концепция за това влияние в теорията на психологическите типове представена от К. Г. Юнг. Емпатията играе ключова структурно определяща роля за ориентация към професиите тип „човек-човек“ и е задължителна вътрешна черта на помагачите специалисти – в социално-педагогическата сфера. Това не означава, че тези, които не я притежават не биха могли да се реализират в тази професия, а по-скоро в друг тип административни обслужващи дейности, контрол, инспекция, ръководство и управление, събиране и обработване на информация, документиране и т.н.

В психологията се допуска (И. С. Кон), че непосредствените емпатийни реакции са вродени или се формират в първите години от живота дълго преди детето да се научи за различава себе си от останалите (Desev, 2010: 154). Това кореспондира с теорията за типовете, според която те се определят от доминирането на една от няколко двойки противоположни психологически функции. Така може да се допусне, че комбинацията от екстравертност, интуитивност и чувствителност би следвало да се отнася до психологическия портрет на помагачия специалист, независимо от доминирането на разсъдителност или възприемчивост. Възможно е да има различия в зависимост от вида, ролята и сферата дейности в помагачия процес, която е специфична в социалните услуги, в психологическата или педагогическата подкрепа.

Водещи темпераменти се очаква да са „идеалистите“, „катализаторите на груповата активност“ с водеща интуитивна и чувствителна функции. Именно за тях е характерно да осъществяват себе си като съдействат за себеактуализацията на другите. Има вероятност това да са индивидуалните портрети, които са с екстратимна насоченост, а по-рядко би следвало да се срещат индивидуалните портрети с интровертна насоченост. Няма доказателства, че ориентацията към другите или към себе си корелира с равнището на емпатия. Би следвало всички портрети с доминираща емоционална функция над мисловната, както и тези с доминираща интуитивна функция над сензорната, да се ориентират към професионална дейност или кариера свързана с помагачия процес независимо към кой психологически темперамент принадлежат. Може да се очаква те да са и от темперамента на „организаторите“, а в по-малка степен и по-рядко „практици, реалисти“ или „генератори на идеи“, „изобретатели“ и „рационалисти“. Независимо от психологическия тип и темперамента при всички се очаква емпатията да е налице като професионално-личностно ка-

чество и да се оценява високо. Дали тя има връзка с психологическия портрет, следва да се провери и проследи.

Цел на изследването е да се установи наличието на емпатия като личностно-хуманно качество в психологическата характеристика и в портрета на студенти, които са бъдещи помагачи специалисти – социални педагози, социални работници и психолози и работещи, реализирани вече в тази сфера. Ще се търси отговор на този въпрос до известна степен по описателен път и чрез съпоставка между тях и други специалисти от педагогически професии. Контингентът на проучването обхваща – студенти по социална педагогика, приложна психология и социални дейности (53), участващи в социални проекти помагачи специалисти (53) и социални работници (47). Инструментариумът включва самооценъчен въпросник за притежаваните качества в сферата на социално-педагогическото консултиране и помощ и отношението към себе си в този процес, тестове за равнище на емпатийни тенденции на Юсупов (Issledovanie, 2005: 287–289) и Тест на Д. Кейрси за психологическите портрети (Boyadjieva, 2004).

ЛИЧНОСТНИ КАЧЕСТВА И ЕМАПАТИЯ В САМООЦЕНКАТА НА СТУДЕНТИ

Проучването на личностните качества в самооценката на студентите е основа за анализ за наличието и осъзнаването на емпатията в репертоар от качества на помагачия специалист како ефективен консултант. Резултатите от допитването до студентите и самооценката на качества във връзка с изискванията към личността на консултанта показват, че те посочват повече от половината качества на ефективния консултант (Kocunas, 1999). Това е реалистична преценка като се има предвид, че преобладаващата част от тях нямат все още практически опит от оказване на професионална помощ. 78% отговарят, че ги притежават изцяло, а 22% са посочили, че имат само някои от тях.

Сред най-често споменавани и оценявани в много висока степен като личностни черти са качества емпатийност, отговорност, търпение, оптимизъм, чувство за хумор и др. От необходимите умения, които се изискват от помагачия специалисти, се споменават най-често уменията за емпатийно изслушване, предразполагане и спечелване на доверието, които кореспондират с личностните характеристики. Единици са тези, които смятат, че притежават такива качества на ефективния консултант като автентичност, откритост на собствения опит, личностна идентичност, високо равнище на развитие на самопознанието, толерантност към неопределеност, дълбочина в отношенията с другите. По-голяма част от студентите едва по време на обучението се запознават на теоретично равнище с тези качества и затова не се чувстват сигурни в самопреценката си за наличието им. При самооценката на притежавани

качества жените са много по-самокритични от мъжете – 30% от тях посочват, че имат само някои от качествата. Само 6% от мъжете показват несигурност и отговарят, че не могат да преценят. Всички изследвани са категорични и смятат, че са високо емпатични и че умеят да вникват в чувствата и състоянието на клиента, независимо от пола, годината на следване, специалността, университета, населеното място и опита им.

Личният опит в помагачия процес, дори на неформално равнище, е индиректен показател за наличието на нагласи и емпатични тенденции у студентите. Показателно е, че преобладаващата част от тях (84%) вече са се опитвали да помагат за решаване на различни проблеми на нуждаещи се като са проявявали силна състрадателна емпатия към тях. Най-често това се осъществява по неформален начин с роднини, близки и познати, на които студентите силно желаят да помогнат чрез обсъждане на проблемите, изявайки демонстрация на подкрепа. Те са мотивирани и да „пробват“ наученото в своята приятелска, колегиална или семейна среда. Студентите имат реални възможности за професионален опит с клиенти в практическите занятия, но там са повече наблюдатели, отколкото водещи. Само тези, които вече работят в социалната сфера или участват в доброволчески инициативи, споделят свои преживявания при контакта с клиенти в помагачия процес. Те са незначителна част от студентите в редовна форма на обучение. Студентите, които са задочна форма на обучение, работят в сферата на здравеопазването и имат вече професионален опит, показват умерено равнище на емпатия. Те осъзнават значението ѝ, но не я поставят сред най-важните качества за помагачия процес.

Първите професионални опити за консултиране се правят по време на практиката в институциите по време на обучението, както и във връзка с разработването на практическа задача по социално-педагогическо консултиране и съветване. В дневниците, които студентите водят може да се проследи изключително високата степен на емпатичност към клиентите на социални домове и институции, които те посещават по време на своята практика. Има известни различия при двата пола във връзка характера и видовете на проблемите, към които се съпреживява най-силно. При жените това са: семейни и партньорски проблеми (37%), преживявания свързани със загуба на близък – смърт или раздяла и на емоционални травми (32%) и проблеми от всякакъв характер (31%). При мъжете преобладават проблеми от всякакъв характер (61%), а по-малко са личните проблеми, които предизвикват емпатия (22%). Една част са се опитвали да помогнат при справяне с различни зависимости – алкохол, наркотици (17%). По-голямата част от всички изследвани (86%) са дълбоко мотивирани и сигурни, че в бъдеще ще се занимават с такава дейност и свързват това с възможността да помагат на други хора, към които изпитват състрадание и съчувствие. Това се отнася с особена сила за мъжете (94%), които са по-категорични при избора на образование и са имали вече стратегия

за развитие. При почти всички от тях това произтича от травматични ситуации в личния опит. Те са повече ориентирани към по-директивни намеси на съветване и предписване в помагачия процес.

Има известни различия при студентите задочно обучение, както и тези, които са с по-голям житейски, социален или вече натрупан професионален опит. При повече от половината от тях вече се е случвало да подпомагат неформално или непрофесионално нуждаещи се по социално-битови въпроси (51%), при една четвърт (26%) по въпроси, свързани със здравето, а при останалите – по професионални, психо-социални и разнообразни въпроси. Това са по-често здравни специалисти работят в здравеопазването, медицинско-сестринската грижа и подпомагане и повишават образованието си във ВУ.

Преобладаващата част от изследваните студенти (88%) не са се обръщали за помощ към консултант. Те не споделят дали са имали нужда, но по-често посочват, че не са в състояние да се доверяват на други и да се включват като клиенти в помощен процес. Само 12% са търсили помощ по социални и лични проблеми. Една пета имат близки, които са търсили помощ по въпроси от социален, битов характер и семейно-брачни проблеми или съвети, свързани с възпитанието на децата им. Това е и тази малка част, която има информация и индиректно опит от консултирането от гледна точка на клиента.

На въпроса дали студентите биха се обърнали за помощ към професионален консултант се оказва, че има голяма разлика по пол – 80% от жените биха потърсили такава и едва 25% от мъжете. Съответно 12% от жените са категорично против и 72% от мъжете. От тези отговори става ясно, че мъжете в университета, които се готвят като помагачи специалисти, се чувстват и демонстрират по-голяма увереност в себе си за разрешаване на собствените проблеми. Те не желаят да се представят като личности, които сами се нуждаят от помощ или така да изглежда. Те са малцинство в помагачите професии и затова са в ситуация, при която не желаят да показват „слабости“ или да демонстрират по-високи емтатични нагласи. Това контрастира с демонстрираната по-висока емпатия и готовност у жените към споделяне и за търсене на помощ в ролята на клиенти. Това потвърждава набелязаната в психологическите изследвания по-висока емпатичност при женския пол. Има разлика, обаче между заявената близо сто процентна готовност и увереност за работа като консултанти и по-резервираната позиция към това сами да се доверят на такива специалисти. Обобщените резултати показват, че около две трети (64%) биха потърсили сами помощ, ако е необходимо. Една трета (31%) са убедени, че ще се справят сами и това са повечето мъжете, а 5% не знаят какво ще направят.

В резултат на проследяването на мотивите за избор и очакванията на студентите към помагачата професия, както и към социално-педагогическото консултиране и съветване, картината е реалистична. Това се отнася до преоб-

ладаваща дълбока индивидуално-личностна мотивация и хуманна нагласа за работа с хора, желание за оказване на помощ и високо равнище на емпатия. Тези студенти се отличават и с по-широки познавателни интереси и желание за практикуване като консултанти и терапевти, съчетани с прагматична ориентация и с позитивни очаквания за бъдещата реализация в избраната професия. За развиване на личностните качества и професионалните умения обаче им е необходима повече практическа подготовка и рефлексивно обучение.

РАВНИЩЕ НА ЕМПАТИЙНИТЕ ТЕНДЕНЦИИ НА СТУДЕНТИТЕ И ПОМАГАЩИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ

Набелязаната тенденция в самооценката на студентите се потвърждава от проверката на емпатичните им способности чрез тестове и скали за самооценка. Тестовата методика е успешно използвана от И. М. Юсупов (*Bolshaia enciklopedia psihologiceskih testov*, 2005: 287–289) и е представена в сборници с практическа насоченост (Eliseev, 1999). В България тази методика се предлага като упражнение за самоподготовка и при групова работа (Radev & Budeva, 2006, 244–246). И. М. Юсупов я използва за изследване на емпатията като умение да се поставиш на мястото на другия и като способност за произволна емоционална отзивчивост към преживяванията на други хора. Въпросникът на теста включва 36 твърдения, на които се отговаря с пет-степенна оценъчна скала. В зависимост от резултатите, лицата може да се разпределят в четири групи равнища на емпатийност: от най-висока до най-ниска. Втората група се определя като нормална степен.

Изследването е проведено с три различни групи специалисти: студенти от помагачи професии – редовно обучение (53), социални работници и педагози (47) и контролна група – учители и образователни дейци (50). Анализът на резултатите при студентите показва, че тяхната самооценката е реалистична по отношение на емпатията. По-голямата част (две трети) от тях показват много висока степен на емпатичност до екстремни стойности. Те притежават силно изразена хуманна нагласа, желание и потребност за работа с хора, силна вътрешна мотивация и стремеж да се включат в помагачия процес. Една трета показват средни стойности и не се регистрират такива с по-ниско равнище на емпатия. Те са в границите на нормалната проява на емпатия. При останалите две трети твърде високото равнище на емпатия може да се обясни с по-голяма емоционална резонантност. Тя произтича от желание да отговарят на социалните очаквания и вътрешна завишена потребност за изява в помагачия процес.

При практикуващите специалисти в социалната сфера се наблюдават сравнително по-ниски показатели на емпатичност. Две трети от тях имат средно равнище на емпатия, но на границата с ниското, а една трета имат ниско.

Оказва, че при тях две трети са в границите на нормалните стойности, а една трета – под тях. Тези резултати навеждат на мисълта, че вероятно практиката в сферата на социалното подпомагане може да е причина за преобладаване на тези значително по-ниски стойности в сравнение с групата на студентите, които все още не са се срещнали с трудностите в помагачия процес. Възможно е реалната дейност да води до възникване на защитни механизми за предпазване от емоционално заразяване. Предполага се, че това е и причината за емоционалното изтощение или изчерпване, което води до снижаване на високите праговете на емпатичност, които са характерни за начинаещите. Студентите са все още далеч от трудностите и реалната практика на оказване на помощ. Техните възможности за справяне с негативните емоции още не са поставени на изпитание. При тях е налице и се регистрира много високо равнище на мотивация за оказване на помощ, амбиция за допринасяне на полза за другите, силна алтруистична нагласа и просоциална насоченост.

При практикуващите 10–15 години социални работници и педагози може да се предположи наличие на известна умора и дистанциране от чувствата на клиентите, но и за професионални умения за справяне със собствените чувства и спазване на правилата на психопрофилактика и психическата хигиена при професионалистите. При студентите самооценката им за равнището им на емпатичност при резултатите от теста показва, че тя действително е твърде висока и е извън границите на нормалните стойности. Това предполага включване в подготовката им на различни форми – курсове, тренинги, практикуми, групи за личен опит, в които да се запознаят с техники и средства за предпазване и избягване на синдрома на изпепеляването в практическата работа с клиенти.

Контролна група изследвани лица са педагози-учители, образователни дейци и управленци с учителска правоспособност, с различен стаж като преподаватели и/или училищни директори, които се обучават в магистърска степен по образователен мениджмънт. Оказва се, че при тях са равномерно застъпени трите равнища на емпатийност, без да се регистрира най-ниското. Най-висока степен показват предучилищни педагози и начални учители, по-голямата част от които са начинаещи. Това потвърждава констатацията при студентите и показва, че липсата на опит корелира с по-високо равнище на емпатийност. В границите на нормата средна степен на емпатия имат учители в средна и горна степен с повече от пет години стаж в училище. Ниска степен, макар и не с най-ниски стойности, показват директорите и преподавателите с повече от 10 години педагогически стаж. Тези резултати дават възможност по-ярко да се открият набелязаните емпатийни тенденции при бъдещите и реално практикуващите помагачи специалисти – социални педагози и психолози. Съпоставката дава възможност да се направи извод, че ниските равнища на емпатийност корелират с по-големия стаж и длъжност, което се потвърждава и

при изследването на работещите помагачи специалисти. Високите стойности са взаимосвързани с липсата на опит и са по-често при начинаещите учители, но при студентите са два пъти повече с необичайно висока емпатична нагласа. Средните стойности на границата на нормата са най-често срещани при работещите помагачи специалисти, които са два пъти повече в сравнение с учителите на това равнище.

ЛИЧНОСТНИ КАЧЕСТВА И ЕМПАТИЯ В САМООЦЕНКАТА НА АКТИВИСТИ В ПРОЕКТНИ ДЕЙНОСТИ

Проучването включва работещи по проекти в сферата на социално-педагогическата работа (53). Те са участници в помагачия процес за социална дейност чрез ангажиране в целеви проектни инициативи. По професия са учители, възпитатели, педагогически съветници и училищни психолози, социални работници и педагози от различни градове в Западната част на България от гр. Самоков (19), гр. Лом (18), гр. Кюстендил (16). Възрастовият състав на участниците е от 25 до 55 години: половината са до 35, а останалите – до 55 години. Преобладават жените – 90%, а мъжете са 10%, което е релевантно на разпределението у нас. Най-много са учители – 60%, а останалите 40% са социални работници – 15%, културтрегери – 13% и психолози – 10%. Образованието им съответства на упражняваната професия. Повечето имат богат опит в социалната помощ и в образованието. Две трети (66%) са преминали през повече от три курса на обучение за социална работа. Малко от тях имат педагогическа клас-квалификация, а допълнителните им професионални умения са свързани с езикови, компютърни и комуникативни умения – за работа в група или екип.

Почти всички – 90% от изследваните, са посочили, че за да работят компетентно като помагачи специалисти и консултанти в социалната сфера, се изисква не само да получат допълнителна подготовка и квалификация, но и да развият някои от своите лични качества и умения, които са необходими за ефективното упражняване на професията и ролята на консултанти в помагачия процес. На преден план те извеждат хуманно-личностни и морално-волеви качества като търпение, добронамереност, съпричастност, разбиране на проблемите на другия, практичност, наблюдателност и др. В тези качества емпатията се очертава като значима личностна характеристика и способност наред с изброените, без да е формулирана и изведена на първо място, но е с интегративно значение.

На въпроса конкретно какви качества за оказване на помощ реално притежават, запитаните посочват средно по три качества от списък с общо девет в модела за личността на ефективния консултант. Единици посочват по 8 и дори 10 качества, които се покриват и дори надхвърлят описанието на модела.

Това са тези специалисти, които имат не само необходимото образование, но и практическия опит в помагачия процес като педагогически съветници, психолози и социални педагози. Те ежедневно работят с клиенти за оказване на подкрепа и са изградили своя личностен профил на ефективен консултант и професионалист.

На първо място най-много респонденти посочват, че притежават такива нравствени качества на личността като добронамереност (15), съпричастност (10), отговорност (7), толерантност (9), дискретност (3), тактичност (1), не-предубеденост (1) и др. Тези качества очертават облика на хуманистичния подход към професионалната работа в процеса на оказване на помощ. Може да се предположи, че това е причината те да се включват доброволно в работата по проектни дейности за подпомагане на нуждаещи се деца и семейства в риск. Формулировките на тези качества са дело на самите участници. Те показват, че човеколюбивият и позитивен подход в тяхната работа се основава на съпричастност, отговорност, толерантност, дискретност и тактичност. Това отговаря и на етичните норми за професията. Помагащите участници в проектни инициативи са водени от морални просоциални мотиви и подбуди, които те ценят високо и извеждат на преден план, но не формулират емпатията като собствено личностно качество.

На второ място в самооценката им за притежавани качества се очертават с не по-малка честота психологическите характеристики като емпатичност (12), общителност и комуникативност (10), търпеливост (10), откритост на собствения опит (7), уравновесеност (6), интелигентност (5), аналитичност (3), оптимистичност и чувство за хумор (4), личностна идентичност (3), наблюдателност (2), асертивност (1), креативност (1), гъвкавост (1), позитивност (1) и др. Тези личностни характеристики са с интегрален характер, но има равновесие между емоционалната и когнитивната обогатеност. Може да се предположи, че ако за емпатията, оптимистичната нагласа и чувството за хумор доминира емоцията (общо 17), то за интелигентността, аналитичността, наблюдателността, креативността и гъвкавостта (12) се съотнася повече когнитивната. Останалите личностни качества са от морално-волеви характер, като например, търпеливост, уравновесеност и асертивност (17) и описват цялостната личностна зрялост. А качествата като идентичност, просоциална алтруистична насоченост, комуникативност, общителност и откритост се извличат от собствения опит (20).

На трето място най-рядко се отбелязва, че са налице изградени такива умения, които са се превърнали в личностни качества – за изслушване, за наблюдение, за диагностициране и оценка на клиента, за предразполагане, за внушение или предизвикване на доверие. Това е съвсем обяснимо и реалистично, тъй като повечето от участниците не са професионални консултанти и не са

получили системна подготовка за оказване на помощ в своето образование, а са работили като доброволци.

ЛИЧНОСТЕН ПРОФИЛ НА ПОМАГАЩИТЕ СПЕЦИАЛИСТИ В СОЦИАЛНАТА СФЕРА

Резултатите от проведено проучване на личностния профил с теста на Д. Кейрси показва, че сред групата на практикуващите социална работа се срещат в еднаква степен представители на два психологически темперамента. Това са „Епиметей“ – „организатори, блюстителни на реда, администратори“ и „Аполон“ – „катализатори на груповата активност, хуманитаристи, идеалисти“. Професионалните социални работници са по-често „организатори“, а социалните педагози, педагогическите съветници и психолозите са „катализатори на груповата активност“. Много малка част – около една десета са с темперамент, който ги определя като „практици и реалисти“ – Дионисий“, а „генераторите на идеи“ – „Прометей“ са по-скоро изключение сред помагащите специалисти.

Повече от половината от тях – 60% са екстревърти, а останалите 40% са интровертна насоченост. Към психологическия темперамент „Аполон“ – личности, които се определят като „катализатори на груповата активност“ с водещи функции интуиция и емоции, се отнасят 46% от извадката. Най-много сред тях са представители на индивидуалния портрет Хамлет – „Учител“ – 21%, следван от портрета Достоевски – „Възпитател/наставник“ – 15% и „Хъксли“ – „Консултант/Терапевт“ – 9%. Портретът „Есенин“ – „Лирик“ се среща като изключение. Всички са с водещи интуитивна и чувстваща функции по-често са екстревърти и по-скоро разсъдителни, решаващи и планиращи поведението си, отколкото импулсивни.

Другата част от изследваните принадлежат към психологическия темперамент „Епиметей“ – „организатори“, „традиционалисти“, „блюстителни на реда“, които са с водещи функции сензорика и разсъдителност – 44%. Те са разпределени почти поравно като портрети – „Юго“ (16% „Ентусиаст“), „Горки“ (15% „Инспектор“) и „Щирлиц“ (13% – „администратор“). Психологическият портрет „Драйзер“ – „Охранител/Защитник“ – се среща само веднъж като изключение. И в този темперамент доминират екстревъртите – 26% и тези, при които е водеща мисловната функция пред чувстващата – 28%.

Психологическият портрет „Хъксли“/„Том Сойер“/ в теорията на типовете се възприема като идеалният тип за консултант, съветник и терапевт, но той се среща сравнително по-рядко в извадката (6%). Това са помагащи специалисти като педагогически съветници или психолози в училище. Според теорията на типовете и емпиричните данни от други изследвания (Вояджиева 2004), професионално-личностният профил на помагащите професии в соци-

алната сфера, се представя чрез обобщените доминиращи характеристики на индивидуалния портрет „Хамлет“ – „учител“, който е интуитивен, чувстващ и решаващ рационалист, с екстравертна ориентация. Това се потвърждава и от настоящата извадка, в която най-голяма част (близо една пета), са от този тип.

Общата рекапитулация и обобщение на извадката показва, че 90% от всички са решителни в поведението си и разсъдителни при вземане на решения. Значителна част са със силно доминиране на чувстващата функция – 70% и са с екстравертна ориентация – 60% от извадката. При опозицията „сензорика – интуиция“ доминирането на интуицията е символично и тези, за които се отнася, са почти наравно представени в извадката с тези, при които доминира сензориката. Така се очертава доминиращ психологически портрет „Хамлет“ („учител“) като обобщен тип в профила на помагащите специалисти, а като подчинен на второ място със силно присъствие е портретът „Юго“ („оптимист“, „ентузиаст“).

Изходното предположение от направеното изследване сред работещите, че комбинацията от водещите функции интуиция и чувстваща функция е характерна за помагащите професии, не се потвърждава напълно. Оказва се, че само чувстващата функция е водеща в преобладаващата част. Това не се отнася за интуицията, която е водеща при половината от изследваните лица. Доминираща за почти всички е решителността. До известна степен за близо две трети преобладава екстравертната функция пред интровертната.

Работещите в сферата на социалното консултиране и подпомагане специалисти с различен тип образование и на различни длъжности са с различни психологически портрети. За всички емпатията е важна личностна характеристика, която те изтъкват за себе си и високо оценяват. Почти всички са разсъдителни, по-често са с водеща емоционална функция и екстравертна насоченост. В еднаква степен сред изследваните са разпределени тези с водеща сензорика и интуиция. Най-малко от изследваните се отличават с водеща функция възприемчивост, гъвкавост, пластичност, докато много по-често се срещат тези с водеща „чувстваща“ пред „мисловна“ функция. Те са силно емоционално доминирани и още с по-силно изразена разсъдителност във вземането на решения. Много по-рядко има такива, при които водеща е импулсивността. Когато тя се среща в комбинация с водеща екстраверсия, интуитивна и чувстваща функции, това отговаря на т.нар. „родени“ психолози, консултанти, терапевти и съветници. Не се наблюдава връзка между емпатични тенденции и психологически тип.

Резултатите показват, че голяма част от изследваните имат развити емпатични способности и затова са се насочили към помагащи дейности на основата на вътрешната си потребност от „сливане“, т.е. подкрепа чрез съпреживяване. Необходимо е техният емоционалният баланс да се поддържа и подкрепя чрез обучение, супервизия и групи за личен и професионален опит. Това е

средство за предпазване от деструктивни явления като дистрес, емоционално изчерпване, подсъзнателно „заразяване“ (инфекция) и пр. Основание за това са резултатите от проучването на профила при практикуващи социални работници.

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

Емпатията е неотменима хуманно-личностна характеристика и условие за протичане на процеса на оказване на помощ в консултирането и терапията, наред с конгруентността и безусловно позитивното отношение според хуманистичната психология и педагогика (К. Роджърс). Тя е същностно качество на личностно-хуманния профил в модела на ефективния консултант и следва да бъде отчитана при подбора и развивана в подготовката на помагащите специалисти в социалната и педагогическата сфера.

Специалистите в помагащите професии са информирани, осъзнават и оценяват високо емпатията като значимо качество. По-голямата част от тях смята, че я притежават като я посочват на водещо място сред морално-волевите качества необходими за осъществяването им в помагащия процес. Те я ценят високо като важно притежание, което им позволява да развиват умения за подпомагащо взаимодействие.

Има съществени различия в равнището на емпатийните тенденции и нагласи между студентите и при вече работещите в помагащите професии. Това показва влиянието на продължителността на професионалната дейност върху регулирането на емпатията, която се понижава с натрупването на професионален опит. Твърде високата над норма емпатичност при две трети от студентите стига до умерена и занижена степен при две трети от работещите.

Необходимо е се наблюдават и диагностицират специалистите – на входа и изхода на висшето образование, в първоначалния етап на адаптация и в процеса на натрупване на опит. Препоръчителни са регулярни тестове, анкети и оценъчни въпросници в различните етапи на професионална кариера на специалисти в помагащите професии. Необходима е подготовка за повишаване на емоционалната устойчивост и баланс при студентите, за справяне с емоционалното изчерпване за работещите. Рядба да се осигури редовна супервизия, поддържаща квалификация и терапия за справяне с професионалното прегаряне.

Най-често срещаните портрети на помагащите специалисти в социално-педагогическата сфера са тези с доминиращи емоционални пред мисловни функции; с преобладаване на интуиция пред сензорика; по-често с екстратимна насоченост, които са еднакво възприемчиви или решителни. Не се потвърждава на базата на проведеното проучване връзката между емпатията като професионално-личностно качество и личностния профил на изследваните.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Aleksandrova, N., Boyadjieva, N. Sapundjieva K. & Kolarova, Ts. (2004). Socionnikata v socialnata sfera. [Александрова, Н., Бояджиева, Н., Сапунджиева, К. & Коларова, Ц. (2004). Социониката в социалната сфера, София: УИ „Св. Кл. Охридски“]. Sofia: University press “St. Kliment Ohridski”.
- Ahryarmkina, T. A. (2003). Formirovanie empatii studentov v processe obucenya v pedagogiceskom vuze. Dissertacia kandidata pedagogiceskih nauk. [Ахрямкина, Т. А. (2003). Формирование эмпатии студентов в процессе обучения в педагогическом вузе. Диссертация кандидата педагогических наук]. Samara.
- Bondarenko, A. F. (2000). Psihologiceskaya pomost: teoriya i praktika. [Бондаренко, А. Ф. (2001). Психологическая помощь: теория и практика]. Moskva: Nezavisimaya firma “Klass”.
- Boyadjieva, N. (2004). Izsledvane na licnostniya profil na socialnia работник s metodikata na psihologiceskite tipove na D. Keirsej. In: Aleksandrova, N., Boiadjieva, N. Sapundjieva K., & Kolarova, C. (2004). Socionnikata v socialnata sfera. [Бояджиева, Н. (2004). Изследване на личностния профил на социалния работник с методиката на психологическите типове на Д. Кейрси. В: Александрова, Н., Бояджиева, Н., Сапунджиева, К. & Коларова, Ц. Социониката в социалната сфера]. Sofia: University press “St. Kliment Ohridski”, 37-70.
- Boyadjieva, N. (2011). Empatiyata v socialno-pedagogiceskoto konsultirane I savetvane. In: Boyadjieva, N. (Ed.). Pedagogiceska entelehia. Artes Liberales. [Бояджиева, Н. Эмпатията в социално-педагогическото консултиране и съветване В: Бояджиева, Н. (Състав.) Педагогическа ентелехия. Artes Liberales]. Sofia, Es Print, 5-23.
- Bottcher, H. R. (1989). Empatiya. In: Rechnik po psihologiya (1989). Prevod ot 4to nemsko izdanie Worterbuch der Psychologie. Herausgegeben von Gunter Klaus. [Бьотхер, Х. Р. Эмпатия. В: Речник по психология. Превод от 4-то немско издание]. Sofia: DI “Nauka i izkustvo”, 132.
- Caruso, D.R. (1999). Multi-factor Emotional Intelligence. Connecticut.
- Chavdarova-Kostova, S. (2012). Altruizm i vaspitanie. [Чавдарова-Костова, С. Алtruизъм и възпитание]. Sofia: Obrazovanie.
- Desev, L. (2010): Resnik po psihologia. [Десев, Л. Речник по психология]. Sofia: Bulgarika.
- Dimitrova, G. (2009). Vazpitatelni vzaimodeistviya s decata na XXI vek. [Димитрова, Г. Възпитателни взаимодействия с децата на XXI век]. Veliko Tarnovo: Izdatelstvo “Ivis”.
- Dunnet, M. D. (1976). (Ed.). Handbook of Industrial and Organizational Psychology. Chicago: Rand-McNally.
- Dymond, R. (1949). A scale for measurement of empathetic ability. *Journal of Consulting Psychology*, 14, 127-133.
- Eivari, B. (2000). Principi of psychotherapy. [Ейвъри, Б. Принципи на психотерапията]. Sofia: Lakov Pres.
- Eliseev, O. P. (1999). Samoocenka empaticeskih sposobnostei. [Елисеев, О. П. Самооценка эмпатических способностей]. In: Prktikum po psihologii lichnosti, 222-224. Sankt Peterburg: Piter.

- Encyclopedia of Psychology. (1998). R. L. Corsini (Ed.). [Энциклопедия по психология]. Sofia: Nauka i izkustvo, 290-291.
- Feshbach, S. (1989). *Educating for Empathy: Classroom Activities for Social Development*. Scott, Foresman with N. Feshbach, M. Fauvre and M. Campbel.
- Gardner, H. (2014). *Multiple Intelligences. New Horizons in theory and practice*. [Гарднер, Х. Множеството интелигентности. Нови хоризонти в теорията и практиката]. Sofia: Izdatelstvo "Iztok-Zapad".
- Georgieva, R. R. & Bavro, N. (2008). "Empaticna laboratoria" – vazmojnosti za profesionalna refleksia i sebeizsledvane. [Георгиева, Р., Н. Бавро. "Эмпатичната лаборатория" – възможности за професионална рефлексия и себеизследване]. *Balgarsko spisanie po psihologia*, 1-4, 750-757.
- Golman, D. (1995). *Emotional Intelligence*. Bantam Books.
- Golman, D. (2000). *Emotional Intelligence*. [Голман, Д. Емоционална интелигентност]. Sofia: Izdatelstvo "Iztok-Zapad".
- Golman, D. (2010). *Novata socialna inteligentnost*. [Голман, Д. (2010). Новата социална интелигентност]. Sofia: Izdatelstvo "Iztok-Zapad".
- Ichalovskaya, E. A. (1999). *Razvitie empaticeskih sposobnostei pedagogov, rabotaiustih s odareniami detmi*. Dissertacia kandidata psihologiceskih nauk. [Ичаловская, Е. А. Развитие эмпатических способностей педагогов, работающих с одаренными детьми. Диссертация кандидата психологических наук]. Rostov na Don.
- Ilieva, G., Atanasova, I. & Geraskov, E. (2000). *Vavedenie v profesionalното konsultirane. Metodicesko rakovodstvo*. [Илиева, Г, Й. Атанасова, Е. Герасков. Въведение в професионалното консултиране. Методическо ръководство]. Sofia: MON.
- Issledovanie urovnya erpaticeskih tendencii. (2000). [Исследование уровня эмпатичных тенденций. В: Большая энциклопедия психологических тестов]. In: *Bolshaya Encyclopedia psihologiceskih testov*. Moskva: Exmo, 278-289.
- Ivanov, St. (2004). *Profesionalno-pedagogicesko obstuvane*. [Иванов, Ст. Професионално-педагогическо общуване]. Shumen: University press "Ep. K. Preslavski".
- Jekova, St. & Penceva, E. (1989). *Saprezivyavaneto (empatyu i pedagogiceska praktika)*. [Жекова Ст. & Пенчева, Ел. Съпреживяването (емпатия и педагогическа практика)]. Sofia: SU "St. Kliment Ohridski", DIUU.
- Karagyurova, D. (2010). *Prosocijalното povedenie kato mezdulicnostno otnochenie*. [Карагяурова, Д. Просоциалното поведение като междуличностно отношение]. Varna: Steno.
- Klimov, E.A. (2004). *Psihologiya proffesionalnogo samoopredeleniya*. [Климов, Е.А. Психология професионалното самоопределяния]. Moskva: Akademia.
- Kochunas, R. (1999). *Osnovai psihologiceskogo konsultirovaniya*. [Кочюнас, Р. Основы психологического консультирования]. Moskva: Akademicesuii projekt.
- Lipper, J. (1998). *The Emotional Quotient Inventory User's manual*. Toronto.
- Merdjanova, Y. (2005). *Licnosten profil i integrirane v profesionalnata sfera*. [Мерджанова, Я. Личностен профил и интегриране в професионалната сфера]. *Biznes-sekretar*, 2, 3-9.
- Mihalchenko, G. F. (1989). *Formirovanie empatii u starsheklassnikov orientirovanie na pedagogiceskuyu professiyu*. Dissertacia kandidata psihologiceskih nauk. [Михальчен-

- ко, Г. Ф. Формирование эмпатии у старшеклассников ориентированные на педагогическую профессию, Диссертация кандидата психологических наук]. Grodno.
- Mislavski, Iu. (1992). Psihoterapevt ili pastir (kam prblema za teologicnata i humanisticnata paradigmi v podpomaganeto na lunostta. [Миславски, Ю. Психотерапевт или пастир (към проблема за теологичната и хуманистична парадигма в подпомагането на личността)]. *Pedagogika*, 1992, 1.
- Mozgovaiya, N.A. (1999). Formirovanie pedagogiceskoi ustanovki ucitelya na emptiyu vo vzaimodeistvii s uchastimisiya. Dissertacia kandidata pedagogiceskih nauk. [Мозговая, Н. А. Формирование педагогической установки учителя на эмпатию во взаимодействии с учащимися, Диссертация кандидата педагогических наук]. Moskva.
- Nelson-Djouns, R. (2000). Teoriya i praktika konsultirovaniya. [Нельсон – Джоунс, Р. Теория и практика консультирования]. Sankt Peterburg: Piter.
- Orlov, A.B. (1993). Fenomenai empatii i kongruentnosti/ A.B. Orlov, M.A. Hazanova. [Орлов, А. Б. (1993). Феномены эмпатии и конгруентности/А.Б. Орлов, М. А. Хазанова]. *Voprosai psihologii*, 6, 68-73.
- Orme, G., Canon, K. (2001). Competency and Emotional Inteligence. *Quarterly*, Vol.5, London.
- Piryov, G. (1993). Za psihologicheskata konsultaciya. [Пирьов, Г. За психологическата консултаци]. *Pedagogika*, 3, 12-18.
- Psihologia. (1999). Biobibliograficeskii slovar/Pev.s angliiskogo. [Психология. Биографический библиографический словарь/пер. англ.]. St. Peterburg: Piter.
- Psihologiceskii slovar (1983). Davidov, V. V., Zaporojec, A. V., Lomov. V. F. (Eds.). [Психологический словарь (1983). Под ред. В.В. Давыдова, А. В. Запорожеца, Б. Ф. Ломова и др.]. Moskva: Pedagogika.
- Radev. N. & Budeva, S. (2005). Socialni umeniya. [Радев, Н., Будева, С. Социални умения]. Veliko Tarnovo: Faber.
- Raigorodskii, D. Y. (Ed.) (2001). Prakticeskaya psihodiagnostika. Metodai i testai. [Райгородский, Д. Я. (Ред.). Практическая психодиагностика. Методы и тесты]. Samara, 486-490.
- Recnik po psihologiya (1989). Prevod ot 4to nemsko izdanie Worterbuch der Psychologie. Herausgegeben von Gunter Klaus. [Речник по психология. Превод от 4-то немско издание]. Sofia: Nauka i izkustvo, 132.
- Rodjars, C. (2015). Nachin da badesh. [Роджърс, К. Начин да бъдеш].Sofia: Izdatelstvo "Iztok-Zapad".
- Rogers, C. R. (1957). The necessary and sufficient conditions of therapeutic personality change. *Journal of Consulting Psychology*, 21, 95-103
- Rogers, C. R. (1961). On becoming a person. Boston: Houghton Mifflin.
- Rogers, C. R. (1975). Empathic: an appreciated way of being. *The Counselling Psychologist*, 1975, v.5, n.2, 2-10.
- Rogers, C. R. (1980). A Way of Being. Boston: Houghton Mifflin.
- Romanova, T. V. (1999). Pedagogiceskie uslovia formirovaniya empaticeskoi kulturali studentov pedagogiceskogo vuza. Dissertacia kandidata pedagogiceskih nauk. [Романова, Т. В. Педагогические условия формирования эмпатической культуры студентов педагогического вуза. Диссертация кандидата педагогических наук]. Magnitogorsk.

- Salaikova, S. V. (1999). Pedagogiceskie uslovia razvitiya empatii kak professionalno znachimogo kachestva pedagoggov doscholno-obrazovatel'kah ucrejdenii v processe povysheniya kvalifikacii. Dissertacia kandidata pedagogiceskih nauk. [Салькова, С. В. Педагогические условия развития эмпатии как профессионально значимого качество педагогов дошкольно-образовательных учреждений в процессе повышения квалификации. Диссертация кандидата педагогических наук]. Moskva.
- Salovey, P., Bracket, M. & Mayer, J. (2004). Emotional Intelligence. New York: Dude Publishing.
- Seden, J. (1999). Counseling skills in social work practice. England: Open University Press McGraw-Hill Education.
- Shulman, L. (1999). Izkustvoto da se pomaga na individi, semeistva i grupi. [Шулман, Л. Изкуството да се помага на индивиди, семейства и групи]. Sofia: Fondaciya "Nevronauki i povedenie".
- Silami, N. (1996). Recnik po psihologiya. [Силами, Н. (1996). Речник по психология]. Pleven: EA-Evraziya Abagar.
- Steinmetc, A. E. (1998). Psihologiceskii couching k pedagogiceskoi deyatelnosti. Dissertacia doktora psihologiceskih nauk. [Штейнмец, А. Э. Психологический коучинг к педагогической деятельности. Диссертация доктора психологических наук]. Sankt Peterburg.
- Stoeva, T. (2003). Emociyata i kogniciyata v psihologiceskata terapiya i konsultsciya. [Стоева, Т. Эмоцията и когницията в психологическата терапия и консултация]. Sofia: Propeler.
- Stotland, E. (1998). In: Encyclopedia of Psychology, R. L. Corsini (Ed.). [Стотланд, Е. В: Энциклопедия по психология. Под ред. на Р. Корсини]. Sofia: Nauka i izkustvo, 290-291.
- Todorova, E. (1999). Realnata pomost. [Тодорова, Е. Реалната помощ]. Sofia: Albatros.
- Tzvetkova, O. M. (1997). Empatiya kak professionalnaya harakteristika v deyatelnosti psihologa doscholnogo ucrejdeniya. [Цветкова, О. М. Эмпатия как профессиональная характеристика в деятельности психолога дошкольного учреждения. Диссертация кандидата психологических наук]. Tver.
- Uilks, F. (2003). Inteligentnite emocii: Nova psihologiya na chuvstvata. [Уилкс, Ф. Интелигентните эмоции: Новая психология на чувствата]. Sofia: Kragozor.
- Vedenova, L. V. (2001). Stanovlenie empatii budustih ucitelei v usloviyah gumanizacii ucebno-vospitatelnogo processa. Dissertacia kandidata pedagogiceskih nauk. [Веденова, Л. В. Становление эмпатии будущих учителей в условиях гуманизации учебно-воспитательного процесса. Диссертация кандидата педагогических наук]. Volgograd.
- Yusopov, I. M. (1995). Psihologiya empatii. Dissertacia doktora psihologiceskih nauk. [Юсупов, И. М. Психология эмпатий. Диссертация доктора психологических наук]. Sankt Peterburg.

ЗА АВТОРА

Проф. д-р Нели Бояджиева работи в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, ФНОИ. Област на научни интереси: Педагогика и психология, Социална педагогика и социална работа, Теория и методика на социално-педагогическото консултиране и съветване, Арт-педагогика и арт-терапия, Консултиране и супервизия в образованието и социалната работа, Организационно поведение. Брой публикации – 300.
Контакт: Адрес: София 1336, ж.к. Люлин, бл. 343, ап. 59.

E-mail: nelybo2@abv.bg

ABOUT THE AUTHOR

Prof. PhD Nelly Boiadjieva works at Sofia University „Kliment Ohridsky“, FNOI. Field of scientific interests: Pedagogy and Psychology, Social Pedagogy and Social Work, Theory and Methodik of socio-pedagogical counselling and advising, Art-pedagogy and art-therapy, Couching and supervision in education and social work, Orgatizational Behavior. Number of publicatoins – 300.

Contact: Address: 1336 Sofia, z.k. Lulin, bl. 343, ap. 59.

E-mail: nelybo2@abv.bg